

Eleni Papadopoulou (Athens)

Γλωσσική υποχώρηση και γλωσσική επιβίωση. Το παράδειγμα των ιδιωμάτων της Βιθυνίας

Στις σημερινές διαλεκτολογικές έρευνες στην Ελλάδα καταγράφεται μια φθίνουσα πορεία των ιδιωμάτων τα οποία μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα διατηρούνταν με ιδιαίτερη γλωσσική λειτουργικότητα. Οι διαλεκτολόγοι πλέον, συχνά μιλούν για το γλωσσικό θάνατο των ιδιωμάτων.

Η παρούσα ανακοίνωση αφορά στα ιδιώματα ενός τμήματος της Βιθυνίας της Μικράς Ασίας, σε μία προσπάθεια να κατανοήσουμε τον τρόπο που επέδρασε το ιδιόμορφο μικρασιατικό και εν συνεχεία το νεοελληνικό περιβάλλον στην εξελικτική τους διαδικασία. Τα ιδιώματα της Βιθυνίας ανήκουν στην ομάδα των μικρασιατικών ιδιωμάτων. Ως κυρίως μικρασιατικές “διάλεκτοι” ορίζονται στη βιβλιογραφία, αυτές που, αποσπασμένες για γεωγραφικούς και ιστορικούς λόγους από την ευρωπαϊκή Ελλάδα, εξελίχθηκαν αυτόνομα και ακολούθησαν μία εντελώς ξεχωριστή πορεία.¹ Βασικά χαρακτηριστικά των μικρασιατικών ιδιωμάτων, είναι ότι διατήρησαν πολλά γνωρίσματα της ελληνιστικής Κοινής και της μεσαιωνικής γλώσσας και δέχθηκαν – ιδίως τα καππαδοκικά και τα ποντιακά- την ισχυρή επίδραση της τουρκικής.²

¹ Dawkins, 1916, 5 και Τριανταφυλλίδης, 1938, 273 κ.εξ.

² σχετικά Τσοπανάκης, 1983, 284 και Browning, 1991, 2.

Πέρα από τον Πόντο και την Καππαδοκία, όπου διαμορφώθηκαν δύο από τις διαλέκτους της ελληνικής, η Βιθυνία επισημαίνεται από τους μελετητές ως ένα σημείο του μικρασιατικού χώρου όπου η ελληνική είχε επίσης μακραιώνη παράδοση.³ Ας σημειωθεί ότι η περιοχή αποικήθηκε κατά τους αρχαίους χρόνους (7^ο αι. π.Χ.) από Μιλήσιους και είναι πλούσια η ιστορική διαδρομή της τους επόμενους αιώνες, ενώ η ύπαρξη γηγενούς πληθυσμού με ιστορική συνέχεια από τους μεσαιωνικούς χρόνους μέχρι τον 20^ο αι. καταγράφεται στις μελέτες σημαντικών ερευνητών.⁴

Σε γενικές γραμμές, τα ιδιώματα της Βιθυνίας, εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των περιφερειακών ιδιωμάτων, με την ιδιαιτερότητα ότι διαμορφώθηκαν και εξελίχθηκαν, κυρίως αυτά της παραλιακής ζώνης, σε έναν χώρο ανοιχτό και με την έντονη επίδραση της Κωνσταντινούπλης.⁵ Επιπλέον, σημαντική για την έρευνα είναι η ένταξη των ιδιωμάτων αυτών σε μια γενικότερη ομάδα, αυτή της *Θρακοβιθυνικής Οικογένειας*⁶ με βάση τη μακραιώνη οικονομικοπολιτιστική ενότητα που ανέπτυξε ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής αυτής (Προποντίδα, Θράκη, Βιθυνία, Ελλήσποντος, με έδρα φυσικά την Κωνσταντινούπολη).

Με βάση το ιδιωματικό υλικό που έχει καταγραφεί, στη Βιθυνία διακρίνονται τρεις περιοχές φωνηεντισμού: α) στα παράλια (Τρίγλια, Μουδανιά, Κίος, Παλλαδάρι, Ελιγμοί, Αρακλί, Κουρί, νησί Καλόλιμνος) απαντούν νότιου τύπου ιδιώματα, β) στην ενδοχώρα (Κουβούκλια, Ντεμίρντεσι) απαντούν ιδιώματα με χαρακτηριστικά των ημιβόρειων (νησίδα νότιου φωνηεντισμού αποτελεί το Ντερέκιοϊ που βρίσκεται ανάμεσα στις δύο περιοχές), ενώ γ) στην ορεινή και γεωγραφικά απομονωμένη περιοχή των Πιστικοχωριών απαντούν βόρειου τύπου ιδιώματα, με εξαίρεση την Απολλωνιάδα όπου επικρατεί νότιος φωνηεντισμός.⁷

³ Dawkins, 1916, παράρτημα χαρτών.

⁴ Για το ιστορικό περίγραμμα της περιοχής, βλ. Παπαδοπούλου, 2010, 8-17, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

⁵ Παπαδοπούλου, 2010, 25-33, όπου αναλυτική παρουσίαση των απόψεων για τα ιδιώματα της Βιθυνίας και βιβλιογραφία. Βλ. σχετικά και Κωνσταντινίδου, 2008, 355-360 και 2005, 119-148.

⁶ σχετικά Παπαδοπούλου, 2012, 1056-1062.

⁷ σχετικά Παπαδοπούλου, 2010, 33.

Ήδη από το 1916 ο Dawkins,⁸ στη μελέτη του για τα μικρασιατικά ιδιώματα, επισημαίνει τόσο τον κίνδυνο εξαφάνισής τους, όσο και το κενό της διαλεκτολογικής έρευνας στην περιοχή την εποχή εκείνη και την έλλειψη αξιόπιστων πηγών, καθώς αυτά τα ιδιώματα διατηρήθηκαν μόνο προφορικά και τα γραπτά μνημεία που διασώθηκαν είναι ελάχιστα. Υπογραμμίζει, επιπλέον, την επισφαλή κατάσταση στην οποία βρίσκονταν τα ιδιώματα λόγω του εντεινόμενου τουρκικού εθνικισμού, ο οποίος εκφραζόταν με τις διώξεις των Ελλήνων και τους εποικισμούς, αλλά και λόγω της αφομοίωσής τους από την κοινή ελληνική. Ο Dawkins πιστεύει ότι η ελληνική γλώσσα μιλιόταν αδιάκοπα στο μικρασιατικό χώρο, παρόλο που σε γενικές γραμμές οι Τούρκοι και η γλώσσα τους είχαν εκτεταμένη “κατοχή” στη χώρα, ώστε η πλειονότητα των χριστιανών να μιλά και τουρκικά. Πέρα από τους δίγλωσσους ή τους τουρκόφωνους Έλληνες, διαχωρίζει ως ιδιαίτερη ομάδα ομιλητών τους κατοίκους των εμπορικών κοινοτήτων και τους Έλληνες ομιλητές της νεότερης γενιάς, που η γλώσσα τους ήταν το αποτέλεσμα των ελληνικών σχολείων και του νέου γλωσσικού περιβάλλοντος που προέκυψε από τις μεταναστεύσεις.

Η γλωσσική μετακίνηση / μετατόπιση⁹ (language shift) και ο γλωσσικός θάνατος¹⁰ είναι μια διαδικασία που έχει εκτεταμένα απασχολήσει τους κοινωνιογλωσσολόγους και σε γενικές γραμμές αφορά στη σταδιακή συρρίκνωση και υποχώρηση μίας γλωσσικής ποικιλίας όταν δύο, ή και περισσότεροι, γλωσσικά διακριτοί πληθυσμοί έρχονται σε επαφή.¹¹ Στη διαδικασία αυτή επιδρούν μια σειρά από παράγοντες και αδρομερώς θα λέγαμε ότι η γλωσσική μετακίνηση ξεκινά με την εδραίωση ενός από τους δύο κώδικες, ως κώδικα ισχύος / υψηλή ποικιλία και την άσκηση “πιέσεων” προς τους ομιλητές του άλλου κώδικα. Η μετακίνηση, και στην ακραία περίπτωση, ο γλωσσικός θάνατος, της μίας από τις δύο ποικιλίες επέρχεται με τη

⁸ Dawkins. 1916.

⁹ Για τη γλωσσική μετακίνηση / μετατόπιση, βλ. Kulick, 1992, 8-9. Βλ. σχετικά και Αρχαϊκής-Κονδύλη, 2002, 136-142.

¹⁰ Πλαδή, 2002, 47-61, όπου αναλυτική περιγραφή του θεωρητικού πλαισίου του γλωσσικού θανάτου και σχετική βιβλιογραφία.

¹¹ σχετικά Fishman, 1964, 33.

διαμεσολάβηση ενός σταδίου παρατεταμένης διπλογλωσσίας¹² κατά την οποία συντελείται σταδιακά η αντικατάσταση του ενός κώδικα από τον άλλο.

Η περίπτωση των ιδιωμάτων της Βιθυνίας ως προς το πεδίο της γλωσσικής διατήρησης και συρρίκνωσης είναι εντελώς ξεχωριστή λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών-κοινωνικών παραμέτρων που επικράτησαν τόσο στον τόπο της διαμόρφωσης και άνθισης τους (Μικρά Ασία / ετερόγλωσσο περιβάλλον) όσο και στον τόπο του τελικού προορισμού τους (κυρίως Ελλάδα / ομόγλωσσο περιβάλλον).¹³ Η μετοικεσία του 1922 αποτελεί μία αναμφισβήτητα καθοριστική τομή στην πορεία των ιδιωμάτων αυτών καθώς οι φορείς τους εκπατρίστηκαν και διασκορπίστηκαν στον ελλαδικό χώρο. Ωστόσο, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πορεία τους πριν από το 1922 και ιδιαίτερα κατά το 19^ο αι. οπότε αρχίζει, κατά τη γνώμη μου, η διαδικασία συρρίκνωσής τους.

Σχηματικά, χαρτογραφώντας κοινωνιογλωσσικά την πορεία διατήρησης / συρρίκνωσης των ιδιωμάτων της Βιθυνίας, ο μελετητής θα πρέπει να σταθεί στις παραπάνω περιόδους και να εστιάσει στα παρακάτω ερωτήματα:

- α) Για ποιους λόγους τα ελληνικά ιδιώματα της Βιθυνίας διατηρήθηκαν και άνθισαν στο πολυεθνικό, ετερόγλωσσο μικρασιατικό περιβάλλον υπό την σκέπη της επίσημης τουρκικής;
- β) Πώς και σε ποιο βαθμό η δημιουργία του εθνικού / ελληνικού κράτους το 19^ο αι. επηρεάζει γλωσσικά τη Βιθυνία;
- γ) Πώς και για ποιους λόγους η ένταξη στο ομόγλωσσο ελληνικό περιβάλλον οδηγεί σταδιακά στο γλωσσικό αφανισμό των ιδιωμάτων αυτών;

Οι Conklin & Lourie,¹⁴ κωδικοποιώντας τις παραμέτρους διατήρησης / συρρίκνωσης των γλωσσικών συστημάτων, μας δίνουν ένα σχετικά περιεκτικό κατάλογο των παραγόντων που επιδρούν προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση και τους διακρίνουν σε τρεις κατηγορίες: α)

¹² Για τους όρους *διπλογλωσσία* / *διγλωσσία* / *κοινωνική διγλωσσία*, βλ. Πλαδή, 2008, 143-256, όπου αναλυτική παρουσίαση των όρων, θεωρητικές προσεγγίσεις και βιβλιογραφική επισκόπηση. Βλ. σχετικά και Καρβούνης, 2012, 845-847.

¹³ Για τη συρρίκνωση των διαλεκτικών συστημάτων σε ομόγλωσσο και ετερόγλωσσο περιβάλλον, βλ. Μαλικούτη-Drachman, 2000, 23-28.

¹⁴ Conklin & Lourie, 1983, 174-175.

πολιτικούς, κοινωνικούς, δημογραφικούς, β) πολιτιστικούς, και γ) γλωσσικούς.

Όπως προαναφέρθηκε, με βάση τις ιστορικές πληροφορίες, το περιβάλλον στο οποίο διαμορφώθηκαν τα ιδιώματα της Βιθυνίας ήταν πολυεθνικό υπό την οθωμανική κυριαρχία. Επομένως η ελληνική γλώσσα, που αντιπροσωπεύεται στην περιοχή με την μορφή των ιδιωμάτων, είχε τα χαρακτηριστικά μειονοτικής γλώσσας. Ως ένα από τα πιο ισχυρά ατομικά χαρακτηριστικά, η γλώσσα αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της ανθρωπίνης και κοινωνικής ταυτότητας παίζοντας έτσι ένα ρόλο-κλειδί στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Επιπλέον, η γλώσσα επιδρά ως ενοποιητικό συστατικό των μελών μιας ομάδας, της οποίας την ταυτότητα καθιστά διακριτή απέναντι σε άλλες ομάδες· στην περίπτωση δε των μειονοτικών γλωσσών συχνά λειτουργεί ως κώδικας αλληλεγγύης απέναντι στην επίσημη γλώσσα που στην περίπτωση μας είναι ο εχθρικός κώδικας ισχύος.¹⁵ Η διατήρηση των ιδιωμάτων της Βιθυνίας καθορίστηκε πρωτίτως από αυτή τη βασική παράμετρο, δηλαδή από το ότι η γλώσσα, με εκφραστές τα κατά τόπους ελληνικά ιδιώματα, αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας των χρηστών της και με δεδομένη την απειλή του τουρκικού εθνικισμού ανήχθη σε εμβληματικό μέσο και σύμβολο της εθνοτικής κουλτούρας και κληρονομιάς.¹⁶

Η δημογραφική σύνθεση όσο και η κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική διάρθρωση των ελληνικών κοινοτήτων, αποτέλεσαν επίσης παραμέτρους που ευνόησαν τη διατήρηση των ιδιωμάτων της Βιθυνίας.¹⁷

Στις περισσότερες ελληνικές κοινότητες της περιοχής κατοικούσαν είτε αμιγώς ελληνικοί πληθυσμοί είτε το ελληνικό στοιχείο ήταν

¹⁵ Βλ. σχετικά Kahl, 2011, 36 και Μακρή-Τσιλιπάκου, 1991, 347.

¹⁶ Βλ. Fishman, 1989, 24, 32, για το ρόλο της γλώσσας ως διάστασης που καθορίζει την έννοια της “εθνότητας”. Πβ. και Kahl, 2011, 36.

¹⁷ Πβ. και Danguitsis, 1943, 26, όπου ο συγγραφέας σημειώνει ότι το Ντεμίοντεσι κατοικήθηκε μόνον από Έλληνες και επισημαίνει την ομοιογένεια της γλώσσας, των ηθών και των εθίμων, την έμφαση στην παράδοση, τη διοικητική ανεξαρτησία και την ενοποιητική επίδραση της Κωνσταντινούπολης (μέχρι το 1830), ως παραμέτρους συντήρησης των γλωσσικών στοιχείων. Ο Δεληγιάννης (1956, 17), αναφερόμενος στα Κουβούκλια, χαρακτηριστικά σημειώνει: “Άξιο θαυμασμού είναι πώς κατόρθωσε το χωριό αυτό να διατηρήσει ζωντανή ως το τέλος τη γλώσσα και γενικά καθαρό τον Ελληνισμό του...”

κυρίαρχο.¹⁸ Όπως προαναφέρθηκε, η παρουσία του ελληνισμού στην περιοχή υπήρξε μακροαίωνα, με την ιστορική αφετηρία των επώνυμων οργανωμένων κοινοτήτων που αναφέρονται στις πηγές να ανάγεται στους βυζαντινούς χρόνους. Η οθωμανική κατάκτηση της Βιθυνίας το 14^ο αι. συνοδεύτηκε από βιαιοπραγίες και πιέσεις που ανάγκαζαν συχνά μεγάλα τμήματα του πληθυσμού να εγκαταλείπουν την περιοχή. Τους αιώνες που ακολούθησαν (15^ο και 16^ο αι.) η εποικιστική πολιτική των Τούρκων είχε ως αποτέλεσμα να σημειώνονται συχνές μετακινήσεις χριστιανικών και μουσουλμανικών πληθυσμών· ωστόσο, στο χώρο που εξετάζουμε δεν υπάρχει ιστορικά μαρτυρημένος εποικισμός μεγάλων συμπαγών πληθυσμών, ικανών να επηρεάσουν τη δημογραφική σύνθεση των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής.¹⁹

Ο τρόπος που ήταν διοικητικά οργανωμένες οι ελληνικές κοινότητες σαφώς εννόησε τη διατήρηση των ιδιωμάτων. Πέρα από τον οθωμανό διοικητή, για την κάλυψη των εκκλησιαστικών, σχολικών και άλλων κοινωνικών αναγκών μεριμνούσε ο δήμαρχος και η δημογεροντία που εκλέγονταν από το λαό.²⁰ Ας σημειωθεί ο σημαντικός θρησκευτικός και πολιτικός-διοικητικός ρόλος της Εκκλησίας και του Πατριαρχείου Κων/πόλεως ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους.²¹

Σε συσχετισμό με την ιδιαίτερη δράση του Πατριαρχείου Κων/πόλεως, που ως ηγετική αρχή αποτελούσε έναν ενοποιητικό παράγοντα του ελληνισμού, θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν την αντίστιξη

¹⁸ Βλ. Κ.Μ.Σ. (1974, 99-102), όπου αναλυτικά στοιχεία για τις περιφέρειες και τους οικισμούς της Βιθυνίας. Στην επαρχία Προύσας, στις αρχές του 20^{ου} αι. και πριν από τους εκτοπισμούς των Νεότουρκων, ο χριστιανικός πληθυσμός έφτανε τις 25.000-30.000 ορθόδοξους Έλληνες. Βλ. σχετικά Αναγνωστοπούλου (1998, 214-216) και Παπαδοπούλου (2010, 4-5).

¹⁹ Βλ. σχετικά Παπαδοπούλου (2010, 12-14) και Κωνσταντινίδου (υπό έκδ.), όπου πληροφορίες για την ιστορική διαδρομή της περιοχής και βιβλιογραφία. Πβ. και Άμαντος (1923, 335), όπου σχολιάζοντας τις συνέπειες της τουρκικής εισβολής από τον 11^ο αι. και έπειτα, τους εκτοπισμούς και εξιλαμισμούς που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί στη Μικρά Ασία, σημειώνει: “οι διασωθέντες απώλεσαν την γλώσσα των πλην του Πόντου, της Καππαδοκίας και εν μέρει της Βιθυνίας, όπου παρέμειναν ελληνόγλωσσοι κοινότητες μεσαιωνικά.”

²⁰ Για την οργάνωση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, βλ. Αναγνωστοπούλου (1997, 276-283 και 325-331).

²¹ Βλ. Horrocks (2006, 534-355), για το σημαντικό ρόλο του Πατριαρχείου την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην οργάνωση της παιδείας, την άσκηση δικαιοσύνης κ.λπ. Βλ. σχετικά και Αναγνωστοπούλου (1997, 283 κ.εξ.).

χριστιανού-μουσουλμάνου με τις εθνοτικές σηματοδοτήσεις που λάμβανε η θρησκεία στον μικρασιατικό χώρο. Ο Kahl²² επισημαίνει τη θρησκεία ως καθοριστική κοινωνιογλωσσική παράμετρο και σημειώνει ότι η επιβίωση των τοπικών και μειονοτικών γλωσσών συνδέεται τόσο με τη θρησκευτική κατανομή, όσο και με το βαθμό θρησκευτικότητας των ανθρώπων που τις μιλούν. Θεωρεί ότι όσο σαφέστερη είναι η θρησκευτική διάκριση της ομάδας που μιλά μια μειονοτική γλώσσα από την υπόλοιπη κοινωνία, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της γλώσσας αυτής. Η σημασία του θρησκευτικού δόγματος για τους Έλληνες της Μικράς Ασίας αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά από την επιλογή της θρησκείας, όποτε τους τέθηκε το αναγκαστικό δίλημμα θρησκεία ή γλώσσα. Από την επιλογή αυτή προέκυψαν και οι τουρκόφωνοι – ορθόδοξοι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας.

Σε περιοχές με μικτό εθνολογικά πληθυσμό η γλωσσική επαφή μεταξύ των ετερόγλωσσων ομάδων είναι άμεση και επηρεάζει τη γλωσσική εξέλιξη.²³ Όπως φαίνεται από τα στοιχεία για την περιοχή, το ελληνικό στοιχείο ήταν ακμαίο κοινωνικά και οικονομικά.²⁴ Για τους ομιλητές, γλώσσα “κύρους” ήταν η ελληνική και όχι η επίσημη τουρκική, η χρήση της οποίας εντοπίζεται σε συγκεκριμένα πεδία που αφορούν κυρίως στις εμπορικές συναλλαγές και στις επαφές με τη διοίκηση, γεγονός που αποτυπώνεται και στα θεματικά πεδία δανεισμού των ιδιωμάτων από την τουρκική.²⁵

Πότε όμως ξεκινά η συρρίκνωση των ιδιωμάτων της περιοχής; Θεωρώ πως η διαδικασία αυτή ακολούθησε δύο φάσεις, εκκινώντας από το 19^ο αι. στο μικρασιατικό χώρο και ολοκληρώθηκε τις δεκαετίες μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο το 1922.

Τα στοιχεία δείχνουν ότι το 19^ο αι. το ελληνικό στοιχείο της περιοχής ευημερεί λόγω των μεταρρυθμίσεων και της παραχώρησης πολιτικών δικαιωμάτων από το οθωμανικό κράτος στις χριστιανικές

²² Kahl, 2011, 35. Για τη θρησκεία ως κοινωνιογλωσσική μεταβλητή, βλ. και Darquennes & Vandebussche (2011), όπου και σχετική βιβλιογραφία.

²³ Βλ. σχετικά Fishman, 1989, 177, 673; Kahl, 2011, 35.

²⁴ Βλ. Αναγνωστοπούλου, 1997, 79, 82-83, 105. Βλ. σχετικά και Παπαδοπούλου, 2010, 15-17.

²⁵ Βλ. Παπαδοπούλου, 2010, 227-245. Πβ. και Danguitsis, 1943, 2.

μειονότητες.²⁶ Στην περιοχή της Προύσας εγκαινιάζονται δίκτυα συγκοινωνιών και επικοινωνιών, ναυπηγεία και εργοστάσια και η έντονη οικονομική ανάπτυξη προσελκύει συχνά τους κατοίκους άλλων περιοχών.²⁷ Οι πυκνές συναλλαγές, οι συχνές επαφές μεταξύ των κοινοτήτων εντός και εκτός του μικρασιατικού χώρου, οι δεσμοί με τα αστικά κέντρα, την Κωνσταντινούπολη, την Προύσα,²⁸ και μετά το 1830 με την Αθήνα, εδραίωναν δεσμούς ανάμεσα στους φορείς των ιδιομάτων και σε νέα γλωσσικά περιβάλλοντα με νέες συνήθειες.

Ενδεικτική αστικού τύπου κοινωνία της περιοχής φαίνεται να είναι αυτή της Τρίγλιας όπως σκιαγραφείται στις αφηγήσεις τριγλιανών πληροφορητών που συγκέντρωσα κατά την προσωπική μου έρευνα. Για παράδειγμα, σε ερωτήσεις όπως – Τι τραγούδια λέγατε; η απάντηση αναφερόταν σε “λόγια” άσματα, όπως, “Ενθυμήσου σκληρά την ωραία βραδιά...” ή “Αγάπησα επί τη γη του κόσμου των ανθέω, η τύχη μου με έριξε σε άγγελον ωραίο.” Στην ερώτηση: -Τι χορούς χορεύατε; απαντούσαν, “Βαλς, ταγκό και πόλκα”. Οι πληροφορητές συχνά μιλούσαν για τις χοροεσπερίδες με τις λατέρνες και τα γραμμόφωνα, αναφέρονταν στο σχολείο όπου διδάσκονταν την καθαρεύουσα, τα γαλλικά και τα τουρκικά, στη φιλαρμονική, στις σχολικές γιορτές, στις επισκέψεις τους στην Κωνσταντινούπολη και την Προύσα, και γενικά σκιαγραφούσαν μια εικόνα που κάθε άλλο παρά σε μια τυπική απομονωμένη αγροτική (με τους όρους της μητροπολιτικής Ελλάδας) κοινωνία παρέπεμπε.

Μέσα σ’ αυτό το πλαίσιο, η παράμετρος που σηματοδοτεί και καθορίζει το 19^ο αι. είναι η δημιουργία του ελληνικού κράτους. Ο ελληνισμός αποκτά ένα νέο εθνικό και πνευματικό κέντρο. Αναφερόμενος στην επίδραση που είχε αυτό το γεγονός στο Ντεμίρντεσι, ο Δαγκί-

²⁶ Για το πλαίσιο της μεταρρύθμισης (*Τανζιμάτ*) του οθωμανικού κράτους κατά το 19^ο αι. και τις επιπτώσεις του στις ελληνορθόδοξες κοινότητες, βλ. Αναγνωστοπούλου, 1997, 276-283.

²⁷ Η Αναγνωστοπούλου, 1997, 107-108, αναφέρει σχετικά: “Τούτη η δημογραφική αναταραχή, απόρροια της οθωμανικής πολιτικής από τη μια πλευρά, και σειράς ιστορικών γεγονότων από την άλλη, συνιστά κατ’ εξοχήν παράγοντα αποδέσμευσης φαινομένων, τα οποία θα τροποποιήσουν βαθιά τόσο τις κοινωνικές δομές όσο και τις “εθνικές” ισορροπίες”.

²⁸ Για το γλωσσικό ιδίωμα που μιλούσαν στην Προύσα, τις ιδιομορφίες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, βλ. Κωνσταντινίδου, 2005^α, 335-346.

της²⁹ σημειώνει (παραθέτω σε δική μου μετάφραση): “Στη συνέχεια ο πόλεμος της ανεξαρτησίας που ξεκίνησε στην Ελλάδα ξύπνησε τα πατριωτικά αισθήματα· άρχισαν να μιλούν για τη Μεγάλη Ελλάδα, την ιστορία της, τους ήρωές της, να τραγουδούν κλέφτικα τραγούδια στις οικογενειακές συγκεντρώσεις. Νέοι πήγαιναν στην Αθήνα είτε για να σπουδάσουν είτε για εμπόριο και γυρνούσαν γεμάτοι ενθουσιασμό, θαυμασμό και λατρεία για την καινούργια Ελλάδα. Στο σχολείο μια πνοή εθνικιστική, πανελληνιστική άρχισε να καλλιεργείται επηρεάζοντας και τα γειτονικά ελληνικά χωριά, άλλα από τα οποία μπορεί να μιλούσαν ελληνικά και άλλα τουρκικά. Άρχισε έτσι να αναπτύσσεται ένας μεγάλος ενθουσιασμός για την αρχαία Ελλάδα. Για να αποδείξουν αυτή την αγάπη τους και τον στενό δεσμό τους με την αρχαία Ελλάδα έδιναν στα παιδιά τους αρχαία ονόματα όπως Όμηρος, Ηρακλής κ.λπ. Η Αθήνα παρέμενε το πνευματικό κέντρο για το Ντεμίρντεσι μέχρι και το 1922. Αυτή η μετατόπιση του σημείου αναφοράς από την Κωνσταντινούπολη, η οποία ως τότε ασκούσε μια ενοποιητική επίδραση, στην Αθήνα είχε ως αποτέλεσμα να χάσει η διάλεκτος την ισορροπία και την ενότητά της.”

Η δημιουργία του εθνικού κέντρου, επιδρά δραστικά στη γλώσσα, καθώς το αίτημα της ομοιογένειας ως συστατικό στοιχείο της ανάδυσης του νέου κράτους προμοδοτεί τη δημιουργία μιας ενιαίας εθνικής γλώσσας και απαξιώνει τη γλωσσική ποικιλομορφία.³⁰ Η “διεκδίκηση του Γένους”,³¹ τόσο από το Πατριαρχείο, όσο και από το ελληνικό κράτος, ο “ανταγωνισμός” ανάμεσα στο υφιστάμενο πολιτικό και πνευματικό κέντρο που ήταν η Κωνσταντινούπολη και το γεωγραφικά απομακρυσμένο νέο εθνικό κέντρο του ελληνικού κράτους που ήταν η Αθήνα, δημιούργησε σύγχυση, μια νέα αμφίρροπη κατάσταση που επηρέασε τη γλωσσική ενότητα. Η μετατόπιση του κέντρου είχε σαν αποτέλεσμα να διαρραγούν οι δεσμοί με την ντόπια παράδοση και τη φυσιολογική εξέλιξη τόσο της κοινωνίας όσο και της γλώσσας.³² Βασικός φορέας της νέας γλώσσας είναι τα εκπαιδευ-

²⁹ Danguitsis, 1943, 25-26. Για τον τρόπο που επιδρά το εθνικό κέντρο στις περιφερειακές διαλέκτους, πβ. και Καρυολαίμου, 2000, 206.

³⁰ Βλ. σχετικά Χριστίδης, 1999, 24.

³¹ Βλ. Αναγνωστοπούλου, 1998, 421-452.

³² Βλ. σχετικά Danguitsis, 1943, 26-28.

τήρια,³³ ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η ίδρυση φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και σωματείων.³⁴ Όπως προαναφέρθηκε, στις κοινότητες λειτουργούσαν το 19^ο και στις αρχές του 20^ο^{ου} αι. ελληνικά σχολεία· μάλιστα στα μεγαλύτερα κέντρα, υπήρχαν επτατάξια σχολεία, παρθενωγωγεία, “αστικές” σχολές κ.λπ.³⁵ Ας σημειωθεί ότι στα σχολεία αυτά διδασκόταν η καθαρεύουσα.³⁶

Ο Δαγκίτσης,³⁷ αναφερόμενος στο Ντεμίρντεσι, σημειώνει χαρακτηριστικά (παραθέτω σε δική μου μετάφραση): “Η γλώσσα της εκκλησίας και η γλώσσα της παιδείας αντί να λειτουργούν προς την ενοποίηση του ιδιώματος, αντιθέτως συνέβαλαν στην αποσύνθεσή του επιτείνοντας το πρόβλημα. Η σύγχυση ξεκινούσε από τη διδασκαλία

³³ Βλ. Κιτρομηλίδου (1990-1991, 87-106), όπου παραθέτει και σχολιάζει μία σειρά επιστολών του συλλόγου “Ανατολή” της Μηχανιώνας προς διάφορους φορείς στην Αθήνα (1898-1903) με αίτημα την αποστολή εκπαιδευτικού υλικού και κατευθύνσεων διδασκαλίας. Από το κλίμα των επιστολών φαίνεται χαρακτηριστικά η φροντίδα και η αγωνία για την ενίσχυση των ελληνικής παιδείας, την οποία θεωρούν απαραίτητη προϋπόθεση για την εθνική επιβίωση του μικρασιατικού ελληνισμού.

³⁴ Πολύτιμα στοιχεία για τα εκπαιδευτήρια, τα σωματεία και γενικότερα τις προσπάθειες και τις επαφές των μικρασιατών με συλλόγους και φορείς στην Αθήνα για την ενίσχυση της ελληνικής παιδείας το 19^ο αι. στους νομούς Προύσης και Σμύρνης καταγράφει το 1919 ο Κοντογιάννης (1919, 140-64). Χαρακτηριστικές είναι οι πληροφορίες (ό.π., 159) σχετικά με τις ενέργειες ώστε να ενισχυθούν οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί στο να αποβάλουν την τουρκική και να ασπασθούν την ελληνική γλώσσα. Ιδιαίτερα διαφωτιστική για την κατανόηση της δεσπόζουσας, την εποχή εκείνη, ιδεολογίας των μικρασιατών είναι και η έκθεση “Ουϊλών – Οι Έλληνες εν Ασία” που παραθέτει στο παράρτημα του βιβλίου του (ό.π., 201-212).

³⁵ Βλ. *Αντίλαλοι* (1931, 40-41), όπου πίνακας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων του νομού Προύσης.

³⁶ Ο προσανατολισμός της παιδείας φαίνεται χαρακτηριστικά στο σχολικό πρόγραμμα μαθημάτων. Ο Μαντάς (1983, 124-28), αναφερόμενος στα σχολεία του Παλλαδαρίου, σημειώνει για το ωρολόγιο πρόγραμμα: “Προ του 1874 κυριότερα αναγνώσματα στο σχολείο ήταν η Οκτώηχος, το Ψαλτήρι, τα μηνιαία κ.α. εκκλησιαστικά βιβλία, λίγη αριθμητική, γραφή, λίγη μουσική και ο “γέρο-Στάθης”. Από το 1874 και μετά το αναλυτικό πρόγραμμα περιλάμβανε διδασκαλία των εξής μαθημάτων. 1. Ανάγνωσης; 2. Χρηστομάθειας; 3. Αριθμητικής; 4. Γραμματικής; 5. Ιστορίας (Αρχαίας και Βυζαντινής); 6. Θρησκευτικών; 7. Γεωγραφίας; 8. Πατριδογραφίας; 9. Τουρκικής γλώσσας (μόνο για τα αγόρια); 10. Γαλλικής γλώσσας (μόνο για τα κορίτσια); 11. Ωδικής; 12. Γυμναστικής, Καλλιγραφίας, Ιχνογραφίας και Χειροτεχνίας.”

³⁷ Danguitsis, 1943, 27.

της καθαρεύουσας στο σχολείο, μιας γλώσσας που ήταν εντελώς ακατανόητη για τους Ντεμιοντεσιώτες και την οποία οι μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να μάθουν να ακούν, να μιλούν και να γράφουν. Η ιδέα ήταν ότι είναι πολύ πιο αξιοπρεπές να λέει κανείς μήτηρ, άρτος, ύδωρ αντί μάνα, ψωμί, νερό κ.λπ. και ότι έτσι αποδίδεται φόρος τιμής στους προγόνους πολύ μεγαλύτερος από το να μιλάει τη μητρική του γλώσσα όπως είχε διαμορφωθεί (δηλ. το ιδίωμα). Έτσι προέκυψαν και μια σειρά από στρεβλώσεις σε λέξεις όπως, πχ. αλωνυχτιά (αλώνι-νύχτα) αντί για ολονυχτία, λινοβόθεια αντί αλληλοβοήθεια ...”

Τα μεταγλωσσικά σχόλια των πληροφορητών κατά την έρευνά μου για την κοινότητα της Τρίγλιας είναι επίσης ενδεικτικά, καθώς οι ίδιοι διέκριναν στο χωριό δύο κατηγορίες ομιλητών. Αυτούς που ήταν “μορφωμένοι” ή αστοί και έμεναν στον κάτω “μαχαλά” του χωριού, και στους κάτοικους του πάνω “μαχαλά” της Τρίγλιας, οι οποίοι όπως χαρακτηριστικά υπογράμμιζαν μιλούσαν τη γλώσσα “βαριά”, ήταν “χωριάτηδες”, αγρότες και τους θεωρούσαν πιο αντιπροσωπευτικούς φορείς του ιδιώματος.³⁸

Ανάλογη εικόνα καταγράφεται στην Κίο. Η Κωνσταντινίδου³⁹ σημειώνει σχετικά: “Σύμφωνα με τους πληροφορητές μου, τα Κιώτικα, το γλωσσικό δηλ. ιδίωμα των Ελλήνων της Παλαιάς Κίου, ήταν δύο ειδών. Από τη μια υπήρχαν τα λεγόμενα βαριά Κιώτικα, μία γλώσσα με έντονα ιδωματικά και αρκετά τουρκικά στοιχεία, την οποία μιλούσαν κυρίως ψαράδες της Κίου που βρισκόνταν εγκατεστημένοι στη συνοικία του Ψαρομαχαλά, και από την άλλη υπήρχε ένας λιγότερο αυστηρός, οιονεί εξαλλοιωμένος τύπος του ιδιώματος, ο οποίος βρισκόταν πολύ κοντά στη νεοελληνική κοινή και τον οποίο η αστικοποιημένη εν πολλοίς κοινωνία της Κίου του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα θεωρούσε περισσότερο ‘καλλιερηγμένο’... Η ήπια, η ανειμένη μορφή του ιδιώματος της Κίου, την οποία θα μπορούσε να ονομάσει κανείς αστικά Κιώτικα, δεν ήταν παρά καρπός της συστηματικής καλλιέργειας της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία της

³⁸ Πβ. Πλαδή (2001, 622), για τη σύνδεση του ιδιώματος, από την πλευρά των ιδίων των ομιλητών, με τη γλώσσα των “αμόρφωτων”, των “απολίτιστων”, των “χωριατών”, των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικά στρωμάτων. Βλ. σχετικά και Μακρή-Τσιλιπάκου, 1991, 348.

³⁹ Κωνσταντινίδου (υπό έκδ.).

Κίου για διάστημα ενός και πλέον αιώνα, και συγκεκριμένα από το 1802 και μέχρι τη μετοικεσία του 1922.”

Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι από το 19^ο αι., όπως και στη μητροπολιτική Ελλάδα, έτσι και στην περιοχή της Βιθυνίας, προβάλλεται ένας νέος τύπος γλωσσικού ιδεώδους,⁴⁰ αυτού της καθαρεύουσας, που συμπλέει με τη Μεγάλη Ιδέα και στο όνομα του οποίου περιβάλλονται με κύρος, γόητρο αλλά και καθαρότητα εθνική, όσες και όσοι μπορούν να την χειριστούν⁴¹. Τα σχόλια των πληροφορητών αποκαλύπτουν μια μετακίνηση της ιδεολογικής βάσης που μέχρι τότε στήριζε τα ιδιώματα ως φορείς της εθνογλωσσικής ταυτότητας των ομιλητών. Η ανάγκη της ταύτισης με το εθνικό κέντρο οδηγεί σε μια ιδιότυπη διπλογλωσσία, και μια νέα, αρνητική πλέον, αξιολόγηση των ελληνικών γλωσσικών ποικιλιών.

Η συρρικνωτική διαδικασία των ιδιωμάτων της Βιθυνίας θα επιταχυνθεί καθοριστικά από το 1922 και έπειτα. Ο βίαιος εκπατρισμός και η ανταλλαγή των πληθυσμών, αποτελεί ανατρεπτική –θα έλεγα ισοπεδωτική– παράμετρο για τη μετέπειτα διαμόρφωσή τους. Το χρονικό αυτό σημείο ορίζει την πλήρη ανατροπή των συνθηκών, γεωγραφικών, δημογραφικών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, και κατά συνέπεια της γλωσσικής κατάστασης των φορέων των ιδιωμάτων της Βιθυνίας, αλλά και γενικότερα της Μικράς Ασίας. Με την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα ανακόπηκε η φυσική εξέλιξη των ιδιωμάτων και μεταβλήθηκε σημαντικά η κοινωνική διάρθρωση και η γεωγραφική τους κατανομή.

Όπως υπογραμμίζει η Καρυολαίμου⁴² ένας από τους παράγοντες που ευνοεί τη διατήρηση των γλωσσικών ιδιομορφιών / συνηθειών είναι η σταθερότητα των κοινωνικών δικτύων, δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων που υφίστανται ανάμεσα στους ομιλητές. Η διάσπαση των κοινωνικών δικτύων αποσταθεροποιεί και τους κανόνες γλωσσικής επικοινωνίας και οδηγεί στην απώλεια γλωσσικών δεδομένων. Στην περίπτωση μας, το κοινωνικό δίκτυο θα λέγαμε ότι διαμελίστηκε καθώς οι πληθυσμοί των κοινοτήτων της Βιθυνίας που εξετάζουμε,

⁴⁰ Βλ. σχετικά Χριστίδης (1999, 23-24, 155-156), για τη γλωσσική μυθολογία του έθνους.

⁴¹ Βλ. σχετικά Μακρή-Τσιλιπάκου, 1991, 348.

⁴² Καρυολαίμου, 2000, 208, 210.

διασκορπίστηκαν μετά το 1922 σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.⁴³ Στις περισσότερες περιπτώσεις μάλιστα δεν παρέμειναν συμπαγείς. Εκτός από τους ντόπιους πληθυσμούς, συχνά συγκατοίκησαν και με πρόσφυγες από άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα το εύρος των επιρροών και των επιδράσεων του νέου περιβάλλοντος να διαμορφωθεί και να κλιμακωθεί ανάλογα με την πληθυσμιακή υπεροχή των ομάδων.

Κατά τις πρώτες δύσκολες δεκαετίες της μετεγκατάστασής τους, οι πρόσφυγες αντιμετώπιστηκαν από τους γηγενείς πληθυσμούς εχθρικά, με καχυποψία και προκατάληψη.⁴⁴ Έπαψαν να έχουν την κοινωνική υπεροχή που απολάμβαναν στη Μικρά Ασία. Στο νέο ομογενές περιβάλλον η χρήση του ιδιώματος αποτελούσε στοιχείο “διαφορετικότητας” και δυσχέραινε την κοινωνική τους προσαρμογή. Τα ελληνικά τους, τα ελληνικά ιδιώματα (τα οποία στη Μικρά Ασία ήταν παράγοντας συνοχής και γλώσσα κύρους, αλλά ταυτόχρονα και βασικό στοιχείο διαφοροποίησής τους από τους Τούρκους μαζί με τη θρησκεία), στην Ελλάδα δεν ήταν τα “καλά” ελληνικά και οι φορείς τους θεωρούνταν οι “Άλλοι”.

Επιπλέον, η νέα γλωσσική κατάσταση που αντιμετώπισαν με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα ήταν εξαιρετικά πολύπλοκη, καθώς ήρθαν αντιμετώπι με την ελλαδική διπλογλωσσία, αυτήν της καθαρεύουσας με τη δημοτική. Στο νέο περιβάλλον, επίσημη γλώσσα δεν ήταν πια η τουρκική, αλλά η ελληνική, και μάλιστα η εκάστοτε εκδοχή της. Στην πραγματικότητα η γλωσσική κατάσταση των προσφύγων μπορεί να χαρακτηριστεί ως “τριγλωσσία”, όρο που χρησιμοποιεί ο Browning⁴⁵ για να περιγράψει τη γλωσσική σύγχυση στην Ελλάδα το

⁴³ Σχετικά με τους τόπους εγκατάστασης των προσφύγων, βλ. Παπαδοπούλου (2010: 17-8) για την Τρίγλια (σε Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής, Ραφήνα, Καβάλα, Θεσσαλονίκη κ.α.), Ταβουλτζίδης (1999: 67-8) για τα Κουβούκλια (σε Ξάνθη, Κομοτηνή, Νευροκόπι, Φλώρινα, Αριδέα, σε χωριά της Κοζάνης κ.α.), Μαντάς (1983: 10) για το Παλλαδάρι (σε Πέλλα, Πιερία, Δράμα, Θεσσαλονίκη, Έδεσσα, Βέροια, Γαστούνη Πελοποννήσου), Danguistis (1943: 20) για το Ντεμίρντεσι (σε Φλώρινα, Δράμα, Καβάλα, Κατερίνη, Θεσσαλονίκη), Κωνσταντινίδου (υπό έκδ.) για την Κίο (σε Παραλία της Πιερίας, Νέα Κίο Αργολίδος, Θεσσαλονίκη, Πειραιά, Αθήνα, Αμαλιάδα, Γτέα, Σκύδρα, Δράμα κ.α.), *Αντίλαλοι* (1931: 225) για τα Μουδανιά (σε Νέα Μουδανιά Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκη, Βόλο, Καβάλα, Δράμα, Σέρρες κ.α.).

⁴⁴ Βλ. σχετικά Μακρή-Τσιλιπάκου, 1991, 353 και Μπασλής, 2000, 132-135.

⁴⁵ Browning, 1991, 141. Βλ. σχετικά και Πλαδή, 2008, 158-161.

19^ο αι., όπου συνυπήρχαν τοπικό ιδίωμα, δημοτική και καθαρεύουσα. Δεν είναι εύκολο να προσδιορίσει κανείς το κατά πόσον η γλωσσική “αμηχανία” που επικρατούσε στην Ελλάδα επέδρασε στα ιδιώματα. Είναι βέβαιο ότι η καθομιλουμένη δημοτική γλώσσα⁴⁶ σαφώς ήταν πιο κοντά στα ιδιώματα και η καθιέρωσή της ως επίσημη γλώσσα τις τελευταίες δεκαετίες 20^ο αι., σε συνάρτηση βεβαίως και με άλλους παράγοντες, έδρασε διαβρωτικά ως προς τα ιδιώματα.

Έτσι, μετά τη δεκαετία του '70, η συρρίκνωση των ιδιωμάτων συντελείται με γοργούς ρυθμούς. Η επίσημη γλώσσα, που πλέον είναι η δημοτική και όχι η καθαρεύουσα, κατέχει ηγεμονικό ρόλο που εμπειδώνεται μέσω της εκπαίδευσης, της χρήσης της στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και γενικότερα μέσω της πολιτικής που υιοθετεί το κράτος για την επιβολή της.

Ο κοινωνικός μετασχηματισμός, η αξιολογική θέση των ιδιωμάτων σε σχέση με την επίσημη γλώσσα επέδρασε καταλυτικά στις γλωσσικές στάσεις και στη γλωσσική μετακίνηση των ομιλητών τους. Η ανωτερότητα που προσδίδεται στην επίσημη γλώσσα λειτουργεί σε βάρος των τοπικών ιδιωμάτων ή διαλέκτων. Η KNE αντιμετωπίζεται ως η υψηλή ποικιλία, που αντιπροσωπεύει την εξουσία και την κοινωνική άνοδο, σε αντίθεση με τα ιδιώματα που θεωρούνται κατώτερες γλωσσικές παραλλαγές, όχι γιατί υστερούν από γλωσσολογικής άποψης, αλλά λόγω της γλωσσικής προκατάληψης απέναντί τους⁴⁷. Αυτή την υποτίμηση συχνά, συνειδητά ή ασυνείδητα, την εσωτερικεύει και την υιοθετεί σε κάποιο ποσοστό και ο ομιλητής του ιδιώματος, με αποτέλεσμα να καταγράφονται αρνητικές στάσεις και τοποθετήσεις των ομιλητών απέναντι στο ιδίωμα.⁴⁸ Σταδιακά οι ομιλητές των ιδιωμάτων γίνονται δι-διαλεκτικοί,⁴⁹ χρησιμοποιώντας παράλληλα και συμπληρωματικά (ανάλογα με τις περιστάσεις επικοινωνιακά

⁴⁶ Βλ. Browning, 1991, 147-149, όπου παραθέτει τα ‘πέντε επίπεδα’ της ελληνικής που κατά τον Mirambel (1937) χρησιμοποιούνταν στην Ελλάδα.

⁴⁷ Βλ. σχετικά Μπασλής, 2000, 128-131. Για τη διαδικασία στιγματισμού των χαμηλών ποικιλιών προς όφελος της κυρίαρχης γλώσσας, βλ. και Κουρδής, 1997, 580-590) και Skutnabb-Kangas, 1999, 80-81.

⁴⁸ Βλ. Χριστίδης, 1999, 98-99. Για τις γλωσσικές στάσεις των ομιλητών απέναντι στο ιδίωμα, πβ. και Κουρδής, 1997, 577-590, Πλαδή, 2001, 620-629, Παύλου, 2006, 394-395).

⁴⁹ Βλ. Τζιτζιλής, 2000, 192.

ωνίας) και τους δύο γλωσσικούς κώδικες, με αποτέλεσμα ιδίωμα και επίσημη γλώσσα να βρίσκονται σε σχέση γλωσσικής διπλοτυπίας/διπλογλωσσίας.

Κατά τη διαδικασία συρρίκνωσης πρώτα υποχωρούν σημασιολογικά πεδία που συνδέονται με εκφάνσεις του πολιτισμού και της καθημερινής ζωής που αναδιαμορφώνονται ή εγκαταλείπονται, όπως για παράδειγμα όροι που αφορούσαν τη διοίκηση, τους παλιούς τρόπους παραγωγής, επαγγέλματα, εργαλεία που έπαψαν να υπάρχουν· γλωσσικές απώλειες προέκυψαν από την αλλαγή στις δομές των παραδοσιακών κοινωνιών και των κοινωνικών συνθηκών που συντηρούσαν τις τοπικές γλωσσικές μορφές κ.ά. Οι περιστάσεις χρήσης και οι λειτουργίες του ιδιώματος περιορίζονται στο σπίτι, στο πλαίσιο της οικογένειας και κυρίως στους ηλικιωμένους και στην επικοινωνία μεταξύ προσφύγων.

Η επίδραση του σχολείου, η αστικοποίηση, ο εκσυγχρονισμός, οι νέες κοινωνικές και εκφραστικές ανάγκες έχουν σαν αποτέλεσμα η δεύτερη γενιά των προσφύγων⁵⁰ να απομακρυνθεί ακόμα περισσότερο από τα ιδιώματα, τα οποία σιγά σιγά άρχισαν να σβήνουν μαζί με τους γνήσιους φορείς τους. Τα ιδιώματα βαθμιαία αφομοιώθηκαν γλωσσικά από το νέο περιβάλλον και όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Τζιτζιλής περιορίστηκαν σε μία γλώσσα της μνήμης ή καλύτερα γλώσσα των αναμνήσεων.⁵¹ Σήμερα επιβιώνουν στερεότυπες φράσεις, παγιωμένες προτάσεις, οι οποίες αποτελούν συνήθως ανάκληση φράσεων που έλεγαν οι πρόσφυγες πρώτης γενιάς. Τα ιδιώματα αποτελούν πια κομμάτι του παρελθόντος, της κληρονομιάς των μικρασιατών και συνδέονται με τη συναισθηματική στάση των ομιλητών, ενώ η ΚΝΕ γίνεται αντιληπτή ως συστατικό στοιχείο της νεο-ελλαδικής ταυτότητας των προσφύγων.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι η πορεία των ιδιωμάτων της Βιθυνίας, ως προς τη διαδικασία μετατόπισης/μετακίνησής τους τόσο στην αρχική κοιτίδα τους, όσο και στο νέο περιβάλλον αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση. Ξεκινώντας από μία διγλωσσική αφετηρία (ελληνικά και τουρκικά) στη Μικρά Ασία, ως συστατικό στοιχείο της

⁵⁰ Βλ. Πλαδή (2008, 187), για το “χάσμα γενεών” στο θεωρητικό πλαίσιο του γλωσσικού θανάτου.

⁵¹ Τζιτζιλής, 2000, 19-20.

ταυτότητας των ομιλητών τους, διασώθηκαν και διατηρήθηκαν επί αιώνες στο πολυεθνικό περιβάλλον υπό την πίεση της επίσημης τουρκικής. Ουσιαστικά άρχισαν να συρρικνώνονται και να υποχωρούν από το 19^ο αι. με την εμφάνιση του ελεύθερου κράτους και της ενιαίας εθνικής γλώσσας, προκειμένου, όντας στην περιφέρεια του ελληνισμού, να υπηρετηθεί η ανάγκη των φορέων τους για σύνδεση με τον εθνικό ιστό, το νέο ελληνικό κράτος· τέλος, στον ελλαδικό πια χώρο μετά το 1922, ακολουθώντας την κοινή μοίρα όλων των ιδιωμάτων, αφομοιώθηκαν κάτω από την ηγεμονία της ΚΝΕ.

Όπως ελπίζω να φάνηκε από την αναγκαστικά διαγραμματική αυτή παρουσίαση, τα ιδιώματα της Βιθυνίας ακολούθησαν τη φθίνουσα πορεία όλων των γλωσσικών ποικιλιών που αναζητούν το χώρο τους δίπλα στην εκάστοτε “επίσημη εθνική γλώσσα”. Οι όροι εξασθένισής τους λειτούργησαν κατά κάποιο τρόπο νομοτελειακά στην προβληματική συχνά λογική μιας αφομοιωτικής εθνικής πολιτικής. Σήμερα πάλι, στη νέα παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, παρόμοιες πιέσεις ασκούνται στην κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας ενιαίας γλώσσας “εργαλείου” επικοινωνίας και όχι έκφρασης, και στη συνακόλουθη επιβολή μιας “μονογλωσσίας”.⁵² Ωστόσο, έξω και μακριά από από κάθε εθνορομαντική νοσταλγία, η ενθάρρυνση της διατήρησης της γλωσσικής ποικιλότητας, είναι αναγκαία και επιβεβλημένη καθώς συνδέεται με δύο βασικές ανάγκες: α) αφενός, τη δυνατότητα του ομιλητή να μπορεί στη γλωσσική πρακτική του να αντλεί από περισσότερες της μιας γλώσσες ή ποικιλίες χωρίς να στιγματίζεται από αρνητικές στάσεις, συναισθήματα κατωτερότητας και υποτίμησης για τη μητρική του γλώσσα,⁵³ και β) αφετέρου, τον συγχρονισμό με ένα γενικότερο πολιτικό πλέον αίτημα των προηγμένων κοινωνιών, την αυτονόητη δηλαδή προάσπιση του δικαιώματος στις ταυτοτικές επιλογές των πολιτών τους.⁵⁴

Βιβλιογραφία:

- > Αμαντος Κ., Γλωσσικά εκ Χίου, Λαογραφία 7, 1923, 335-345.
- > Αναγνωστοπούλου Σ., Μικρά Ασία 19^{ος} αι. - 1919 οι ελληνορθόδοξες κοινότητες: Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο ελληνικό έθνος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1997.

⁵² Βλ. σχετικά Χριστίδης, 1999, 154-165; Skutnabb-Kangas, 1999, 82-83.

⁵³ Βλ. σχετικά Haberland, 1999, 16-18, Crystal, 2000, 27, 154.

⁵⁴ Βλ. σχετικά Μαλικούτη, 1996, 108; Fishman, 1991.

- › Αντίλαλοι από τα Μουδανιά και τα γύρω (1931). Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος Προσφύγων Μουδανιών Θεσσαλονίκης.
- › Αρχάκης Α., Κονδύλη Μ., Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας. Αθήνα: Νήσος 2002.
- › Browning R., Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα. Αθήνα: Παπαδήμας 1991.
- › Conklin N., Lourie M., A Host of Tongues, New York: The Free Press 1983.
- › Crystal D., Language Death, Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- › Danguitsis C., Etude descriptive du dialecte de Démirdési (Brousse, Asie Mineure). Paris: Librairie Orientale et Américaine G.-P. Maisonneuve 1943.
- › Darquennes J., Vandebussche W., Language and Religion as a Sociolinguistic Field of Study: Some Introductory Notes, Sociolinguistica, International Yearbook of European Sociolinguistics 25, 2011, 1-11.
- › Dawkins M., Modern Greek in Asia Minor. A Study of Dialects of Silli, Cappadocia and Pharsa with Grammar, Texts, Translations and Glossary. Cambridge: Cambridge University Press 1916.
- › Δεληγιάννης Β., Τα Κουβούκλια. Μία εγκαταλειφθείσα ελληνική κωμόπολις της Μικράς Ασίας. Σέρραι 1956.
- › Fishman J., Language Maintenance and Language Shift as Fields of Inquiry, Linguistics 9, 1964, 32-70.
- › Fishman J., Language & Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Clevedon, Avon: Multilingual Matters 1989.
- › Fishman J., Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters 1991.
- › Haberland H., Μικρές και απειλούμενες γλώσσες: απειλή για τη γλώσσα ή για τον ομιλητή", στο "Ισχυρές" και "ασθενείς" γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Μάρτιος 1997). Επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. 1ος τόμ. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας 1999, 11-19.
- › Horrocks G., Ελληνικά: Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της, Αθήνα: Εστία 2006.
- › Kahl Th., Ποιες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της αρμανικής (βλαχικής); Επιστημονικές σχέσεις με την απώλεια και τη διατήρηση μιας γλώσσας, Γλωσσολογία 19, 2011, 33-44.
- › Καρβούνης Κ., Η κοινωνική διγλωσσία στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Γλωσσολογίας (1-4 Σεπτεμβρίου 2011). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2012, 845-852. Στο www.icgl.gr/files/greek/80-845-852.pdf
- › Καρουλαίμου Μ., Κυπριακή πραγματικότητα και κοινωνιογλωσσική περιγραφή, Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 20^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (23-25 Απριλίου 1999), Θεσσαλονίκη 2000, 203-214.

- › Κιτρομηλίδου Μ., Οι Έλληνες της Βιθυνίας και το εθνικό κέντρο, 1898-1903. Ανέκδοτες μαρτυρίες από το αρχείο του συλλόγου “Ανατολή”. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 8, 1990-1991, 87-106.
- › Κ.Μ.Σ., Ο τελευταίος ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών 1974.
- › Κοντογιάννης Π., Η ελληνικότης των νομών Προύσης και Σμύρνης, Αθήνα 1919.
- › Kulick D., Language Shift: Socialization, Self and Syncritism in a Papua New Guinean Village, Cambridge: Cambridge University Press 1992, 8-9. Στο http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b3/06.html
- › Κουρδής Ε., Παράγοντες κοινωνιογλωσσολογικού στιγματισμού του τοπικού ιδιώματος της Θεσσαλίας. Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 17ης Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ (22-24 Απριλίου 1996), Θεσσαλονίκη 1997, 577-590.
- › Κωνσταντινίδου Μ., Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και Ιωνίας. Αποτελέσματα μιας γλωσσικής αποστολής, Λεξικογραφικών Δελτίων της Ακαδημίας Αθηνών 25, 2005, 119-147.
- › Κωνσταντινίδου Μ., Το γλωσσικό ιδίωμα της Προύσας Βιθυνίας. Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 25ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (7-9 Μαΐου 2005), Θεσσαλονίκη, 2005^a, 336-346.
- › Κωνσταντινίδου Μ., Κύπρος-Βιθυνία: κοινά διαλεκτικά φαινόμενα, Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5. Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Διαλεκτολογίας, Αθήνα 2008, 293-368.
- › Κωνσταντινίδου Μ. (υπό έκδ.), Το μικρασιατικό ιδίωμα της Κίου Βιθυνίας, Λεξικογραφικών Δελτίων της Ακαδημίας Αθηνών.
- › Μακρή-Τσιλιπάκου Μ., Γλώσσα, διαφορά και κοινωνική αξιολόγηση, Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 11ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ (26-28 Απριλίου 1990). Θεσσαλονίκη 1991, 345-365.
- › Μαλικούτη-Drachman Α., Διαλεκτικός λόγος: μια μορφή ετερότητας που χάνεται στο “Ισχυρές” και “ασθενείς” γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά ημερίδας, Απρίλιος 1996). Θεσσαλονίκη 1996, 107-120.
- › Μαλικούτη-Drachman Α., Συρρίκνωση διαλεκτικών συστημάτων, στο Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της. Επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας 2000, 23-28.
- › Μαντάς Κ., Λαογραφικά Παλλαδαρίου Προύσας Μ. Ασίας. Έδεσσα: Μορφωτικός Σύλλογος Φούστανης 1983.
- › Μπασλής Ι., Κοινωνιογλωσσολογία. Αθήνα: Γρηγόρης 2000.
- › Παπαδοπούλου Ε., Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας Βιθυνίας. Διδακτορική διατριβή: Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 2010.

- > Παπαδοπούλου Ε., Γλωσσογεωγραφική κατανομή των ιδιωμάτων της Βιθυνίας. Αναλογίες με τα θρακικά ιδιώματα. Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Γλωσσολογίας (1-4 Σεπτεμβρίου 2011). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Κομοτηνή, 2012, 1056-1062. Στο: <http://www.icgl.gr/files/greek/103-1056-1062.pdf>
- > Παύλου Π., Ο ρόλος της διαλέκτου στην εκπαίδευση: η περίπτωση της Κύπρου. Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 26^{ης} Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ (14-15 Μαΐου 2005), Θεσσαλονίκη 2006, 390-401.
- > Πλαδή Μ., Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση." Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 21ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ (12-14 Μαΐου 2000). Θεσσαλονίκη 2001, 618-629.
- > Πλαδή Μ., Το ιδίωμα του Λιτοχώρου: Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση. Διδακτορική διατριβή: Τμήμα Φιλολογίας, Α.Π.Θ. 2002.
- > Πλαδή Μ., Διαλεκτικές συμπεριφορές σε παιδιά τυπικής ανάπτυξης στο Πυργί της Χίου και στο Λιτόχωρο Πιερίας. Γλωσσικές συμπεριφορές διαλεκτόφωνων παιδιών τυπικής ανάπτυξης σε εκπαιδευτικό περιβάλλον. Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη 2008.
- > Skutnabb-Kangas T., Γλωσσική φθορά, γλωσσικός θάνατος, γλωσσική δολοφονία: Διαφορετικά γεγονότα ή διαφορετικές ιδεολογίες, στο "Ίσχυρές" και "ασθενείς" γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Μάρτιος 1997). Επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. 1ος τόμ. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας 1999, 74-90.
- > Ταβουλτζίδης Κ.(1999) Κουβούκλια. Κοζάνη: Μέλισσα.
- > Τζιτζιλής, Χ. (2000) "Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία". στο Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της. Επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σ. 15-22.
- > Τριανταφυλλίδης Μ. (1938) Απαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη (τ. 3ος). Νεοελληνική γραμματική. Ιστορική εισαγωγή. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- > Τσοπανάκης Α., Κοινή – Ροδιακά ιδιώματα, Συμβολές στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής σχολής Α.Π.Θ. Παράρτημα. Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1983.
- > Χριστίδης Α.-Φ. Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός, Αθήνα: Πόλις 1999.

Abstract

The present paper discusses the dialects of a part of Bithynia, Asia Minor, in an effort to report on the way in which the evolutionary process of the area's dialects was affected by the peculiar multinational environment first of Asia Minor and later of Greece.

In this context we present the sociolinguistic parameters that have affected the aforementioned dialects so as to show how and for what reasons language resists in unfavourable linguistic environments and under adverse sociohistorical circumstances (Asia Minor – Ottoman environment). Next, we examine to what extent and how the creation of the Greek state and the “unified national language” in the 19th century affected the course of the evolution of these dialects in Asia Minor, and lastly, we explore how language resistance mechanisms are inactivated in a theoretically “friendlier” linguistic environment, such as that of the Greek territory in this case. It should be noted that the age-old evolution of these dialects in Asia Minor was interrupted due to their users’ emigration and dispersal in Greece in 1922.

The dialects of Bithynia followed the downward course of all language varieties that strive to coexist with the current “official national language”. The conditions of their attenuation acted somewhat deterministically in the context of the frequently problematic rationale of an assimilative national policy. Today, once again, in the new globalized society, similar pressures are exerted to form a unified language as a tool of communication and not of expression, and subsequently to impose a kind of “monolingualism”. However, outside and beyond any form of ethno-romantic nostalgia, it is necessary and imperative to encourage the maintenance of linguistic diversity, as it is connected with two basic needs: (a) on the one hand the ability of the speaker, in language practice, to draw elements from more than one languages or varieties without being stigmatized by negative attitudes and feelings of inferiority and disparagement concerning his/her mother tongue, and (b) on the other hand the need to be tuned in to a more general demand of advanced societies, which is now a political one, namely the self-evident protection of their citizens’ right to identity determination choices.